

The background image shows a young woman with long brown hair and a young man with blonde hair, both smiling and looking at a smartphone held by the woman. They are outdoors, possibly in a park or school setting. The woman is wearing a light-colored jacket, and the man is wearing a dark blue jacket. The overall mood is positive and collaborative.

NJi

Nederlands
Jeugdinstituut

Ondersteuning op weg naar volwassenheid

Werkzame elementen uit de internationale
wetenschappelijke literatuur

Thijs Tuenter, Ellen Donkers, Iryna Batyreva, Sharifah Redan, Eline Kisjes

Inhoudsopgave

Samenvatting	4
1. Aanleiding, doel en opzet van deze studie	6
1.1 Overgang naar volwassenheid is een groot issue	6
1.2 Toekomstgericht werken	7
1.3 Kennis uit onderzoek en praktijk	8
1.4 Doel en opzet studie	8
1.4.1 Doel	8
1.4.2 Methode	9
1.5 De leeswijzer	10
2. Ontwikkeling naar volwassenheid	11
2.1 Kwetsbaarheid jongvolwassenen met jeugdhulpgeschiedenis	11
3. Aansluiten bij het perspectief en plan van jongere	13
4. ontinuiteit in ondersteuning	15
4.1 Relatieve continuïteit	15
4.2 Continuïteit in zorgmanagement	16
4.3 Continuïteit in informatievoorziening	17
4.4 Doorgaande lijnen in ondersteuning	17
5. Belang van steunend netwerk	18
5.1 Omgeving betrekken bij overgang naar zelfstandigheid	18
5.2 Steunfiguur of mentor	19
6. Rol, houding en kwaliteiten van de professional	21
6.1 De rol van professional	21
6.2 Het belang van een sterke band tussen jongere en professional	22
6.3 Professionele houding	22
6.4 Professionele kwaliteiten	23
6.5 Ruimte en kaders voor professionals	23

7. Een integrale aanpak in ondersteuning op weg naar volwassenheid	24
7.1 Integrale aanpak op het niveau van de jongere	24
7.2 Integrale aanpak op het niveau van de professional	25
7.3 Integrale aanpak op het niveau van de organisatie	25
8. Conclusie	27
Bijlage 1 Overzicht van Nederlandse publicaties over de overgang naar volwassenheid	29
Bijlage 2 Gebruikte zoekwoorden	31
Bijlage 3 Geraadpleegde meta-analyses	33
Literatuurlijst	37

Samenvatting

Onderzoek laat zien dat jongeren die de jeugdhulp verlaten en zich ontwikkelen naar volwassenheid, gebaat zijn bij goede ondersteuning. Goede ondersteuning zorgt voor betere uitkomsten op het gebied van onderwijs, werk, inkomen en (mentale) gezondheid.

Een goede ondersteuning op weg naar volwassenheid bevat de volgende vijf belangrijke elementen:

1. een gelijkwaardige relatie met de jongere;
2. samenwerking met mensen uit het netwerk van de jongere;
3. aansluiting bij het plan en het perspectief van de jongere;
4. continuïteit in ondersteuning; en
5. een stevige basis op belangrijke levensgebieden.

1. Een gelijkwaardige relatie met de jongere

Een sterke band tussen jongere en professional heeft een positieve invloed op de mate waarin de jongere in staat is om zelfstandig te leven. Behalve op professionele kennis moet de relatie tussen jongere en professional steunen op betrouwbaarheid, respect en vertrouwen. Daarbij is belangrijk dat de jongere zich door de professional gehoord en gezien voelt. Dit weegt voor jongeren zelfs zwaarder dan het behalen van concrete doelen. De ervaringen van jongeren met professionals lopen sterk uiteen.

2. Samenwerking met mensen uit het netwerk van de jongere

Om jongeren goed te begeleiden, is er een integrale aanpak nodig. Dat houdt in dat er in de aanpak aandacht is voor de interactie tussen verschillende levensdomeinen; dat interprofessionele samenwerking gefaciliteerd wordt; en dat de werkwijzen van verschillende zorgsystemen geïntegreerd worden.

3. Aansluiting bij het plan en het perspectief van de jongere

Een vraaggerichte benadering, waarbij de jongere centraal staat, werkt bij deze doelgroep het beste. Werken met een toekomstplan draagt daaraan bij. De professional begeleidt de jongere bij het opstellen en uitvoeren van een toekomstplan door de juiste informatie te bieden, ondersteuning te bieden bij het ontwikkelen van vaardigheden, en ondersteuning te bieden bij het plannen. Professionals hebben de ruimte nodig om hier maatwerk bij te bieden.

4. Continuïteit in ondersteuning

Bij de overgang naar volwassenheid hebben jongeren behoefte aan een stabiele leefomgeving. Dit betekent onder andere continuïteit in de relatie met professionals, continuïteit in de zorgplek, en doorlopende ondersteuningsmogelijkheden na het beëindigen van de jeugdhulp.

5. Een stevige basis op belangrijke levensgebieden

Het is van belang een stevige basis te faciliteren op alle belangrijke levensgebieden (support, wonen, school & werk, inkomen en welzijn), met aandacht voor hun onderlinge samenhang. Hierbij is het essentieel om te bouwen aan een steunend netwerk om de jongere.

Deze vijf elementen komen uit Nederlands onderzoek en uit praktijk- en ervaringskennis die in Nederland zijn opgedaan. Maar ook in de internationale wetenschappelijke literatuur vinden we hier onderbouwing voor.

Wetenschappelijke kennis biedt (samen met praktijk- en ervaringskennis) onderbouwing en handvatten om de ondersteuning van jongeren bij de overgang naar volwassenheid verder te ontwikkelen en verbeteren. Het gaat dan om ondersteuning op basis van een sterke relatie, een stabiele basis, en met oog voor de persoonlijke voorkeur en het persoonlijke perspectief van de jongere. En met de beste kans op een bevredigend en blijvend resultaat voor jongeren en voor de samenleving.

Vergroten van veerkracht bij jongeren vraagt om verbetering in de kwaliteit van ondersteuning. Het vraagt om meer aandacht voor de stabiliteit en ontwikkeling van eigen identiteit. Het vraagt om een holistische voorbereiding op volwassenheid, om het organiseren van een geleidelijke overgang naar zelfstandigheid en het beschikbaar houden van ondersteuning nadat de jeugdhulp stopt.

Tot slot, om de veerkracht bij jongeren te vergroten, moet het verlaten van hulp gezien worden als onafscheidelijk van de hulp bij zelfstandig worden. Momenteel ervaren veel jongeren het verlaten van hulp en het bereiken van zelfstandigheid als twee gescheiden momenten in hun leven in plaats van onderdelen van één groeiproces. (Stein, 2005)

1. Aanleiding, doel en opzet van deze studie

1.1 Overgang naar volwassenheid is een groot issue

Overgang naar volwassenheid betekent een ontwikkeling van afhankelijkheid naar zelfstandigheid. Het is een spannende en boeiende fase in een mensenleven, de tijd van zelfontplooiing, onderneming en creatie. Jongeren zetten in deze periode stappen richting zelfstandigheid, krijgen nieuwe verantwoordelijkheden, behalen hun schooldiploma, kiezen een studie of gaan werken, en gaan op zichzelf wonen. Ze dromen over hun eigen toekomst, en maken daar plannen voor.

Overgang naar volwassenheid is ook een fase van kwetsbaarheid. Het aantal psychische problemen stijgt het hardst onder de groep jongvolwassenen. 75 procent van de mentale gezondheidsklachten ontwikkelt zich vóór het 25e levensjaar (Paulsen & Berg, 2016; Coughlan et al., 2013). Ongeveer 15 procent van de jongeren tussen de 16 en 27 jaar heeft te maken met een verhoogde kwetsbaarheid door problemen op een of meer levensgebieden, zoals schulden, verslaving, psychische problematiek, schooluitval of het niet beschikken over een woonplek (RVS, 2018). Ongeveer 14 procent van alle jongeren in de leeftijd van 18 tot 27 jaar heeft risicovolle schulden of achterstanden (Westhof & de Ruig, 2015). Het aantal daklozen tussen de 18 en 30 jaar is in Nederland in tien jaar tijd verdriedubbeld (CBS, 2019).

Het is daarom belangrijk dat jongeren steun krijgen van ouders, vrienden en andere belangrijke volwassenen in hun leven, zodat ze deze overgang in hun eigen tempo kunnen maken. Deze steun is echter niet altijd vanzelfsprekend. Het is bekend dat voor veel jongeren die een jeugdhulpachtergrond hebben, de overgang naar volwassenheid ingewikkeld is. Zij bevinden zich vaak in een kwetsbare situatie, en hebben geen stabiel vangnet. Ze moeten de stap naar zelfstandigheid vaak versneld zetten.

Van de jongeren tot de leeftijd van 18 jaar krijgt ongeveer 11,2 procent ondersteuning (bijvoorbeeld jeugdhulp); dit percentage ligt opvallend lager bij jongvolwassenen tussen de 18 en 23 jaar, namelijk op ongeveer 1,2 procent (CBS, 2018). Dit kan betekenen dat voor veel jongeren ondersteuning abrupt stopt bij het bereiken van de leeftijdsgrens van 18 jaar. Terwijl zij juist meer steun en aandacht kunnen gebruiken.

Ervaringsdeskundigen, professionals, beleidsmakers en onderzoekers zijn het er met elkaar over eens dat het voor jongeren die jeugdhulp ontvangen essentieel is om goed begeleid te worden in de voorbereiding op het verlaten van de jeugdhulp, en in de overgang naar zelfstandigheid. Op verschillende plekken werken onderzoekers en hulpverleners hard aan het beter beschrijven en organiseren van deze begeleiding. En er is nog altijd veel ruimte voor verbetering (Batyreva, Kuipers, Vree, Kisjes, & Berger, 2021).

1.2 Toekomstgericht werken

In de afgelopen jaren hebben kenniswerkers en onderzoekers in Nederland ervarings- en praktijkkennis verzameld over wat goede begeleiding inhoudt bij het verlaten van jeugdhulp en de overgang naar volwassenheid. Deze kennis blijft in ontwikkeling. In het kader van de Landelijke Aanpak 16-27 bracht het Nederlands Jeugdinstituut in samenwerking met partners veel van deze kennis bij elkaar onder het thema 'Toekomstgericht werken in begeleiding naar volwassenheid'. Hieruit ontstond de volgende werkdefinitie van toekomstgericht werken met zes kernelementen.

Werkdefinitie Toekomstgericht werken

Toekomstgericht werken in begeleiding naar volwassenheid is [1] een integrale aanpak in de [2] begeleiding van jongeren bij de ontwikkeling naar volwassenheid. Vanuit [3] een persoonlijke, gelijkwaardige en relationele houding. Het vertrekpunt is [4] het perspectief en het plan van de jongere. Er is [5] continuïteit in de ondersteuning en de ondersteuning is gericht op het verkrijgen van [6] een stevige basis op de vijf belangrijke levensgebieden (de Big 5): support, wonen, school & werk, inkomen en welzijn.

De Big 5

De vijf belangrijke levensgebieden in de werkdefinitie zijn overgenomen uit het advies van het jongerenplatform 'JONG doet mee!' over de overgang van 18- naar 18+ (JONG doet mee!, 2017). Daarin hebben jongeren aangegeven welke vijf belangrijke zaken op orde moeten zijn om de stap naar zelfstandigheid te kunnen maken. De boodschap is: hulp mag pas stoppen als de volgende zaken voor de jongere zijn geregeld:

1. Een veilige woonomgeving, een dak boven het hoofd.
2. Een passende dagbesteding (school, werk, of voorziening voor dagbesteding) die aansluit bij het toekomstperspectief van de jongere.
3. Een goede voorbereiding op financiële zelfstandigheid. Beschikbaarheid van een budgetcoach als de jongere het (nog) niet zelfstandig kan.
4. Contact met een volwassene op wie de jongere kan terugvallen en die hij vertrouwt. En beschikbaarheid van een hulpverlener op wie de jongere kan blijven terugvallen tot het 23e jaar.
5. Beschikking over een (klein) sociaal netwerk.

Jeugdhulporganisatie Levvel heeft deze vijf punten in haar bedrijfsvisie opgenomen onder de naam de Big 5 (Levvel, z.d.). Zo lang deze niet goed geregeld zijn, worden jongeren niet losgelaten. De Big 5 wordt ook door het Nederlands Jeugdinstituut gebruikt als aanduiding voor het werken aan de stevige basis in het leven van jongeren. Deze stevige basis bestaat uit de vijf belangrijke levensgebieden en de samenhang daartussen.

1.3 Kennis uit onderzoek en praktijk

Behalve aan praktijk- en ervaringskennis is er behoefte aan meer wetenschappelijke onderbouwing voor de keuzes en stappen die nodig zijn om vanuit jeugdhulp goede begeleiding te organiseren voor de overgang naar volwassenheid. Deze onderbouwing komt ook steeds meer beschikbaar. Onderzoekers, wetenschappers, professionals en ervaringsdeskundigen in Nederland werken samen aan het vergroten en verdiepen van inzichten over ‘wat werkt’ in de begeleiding van jongeren op weg naar volwassenheid. Kenniscentra LVB (licht verstandelijke beperking), KJP (kinder- en jeugdpsychiatrie) en Movisie, beroepsverenigingen en organisaties van en voor ervaringsdeskundigen dragen daaraan bij. De hogescholen van Amsterdam, Rotterdam en Hogeschool Inholland hebben onderzoek en publicaties gewijd aan het thema overgang naar volwassenheid. Ook deelnemers van de academische werkplaats Kajak en de regionale kenniswerkplaatsen jeugd, in het bijzonder de Regionale Kenniswerkplaats Jeugd Amsterdam-Amstelland (KETJAA) en de Regionale Kenniswerkplaats Jeugd Noord-Holland en het programma *Overgang naar volwassenheid (16-27)* van gemeente Amsterdam (Zandbergen et al., 2020; Wiersma & van Goor, 2019) dragen actief bij aan het verdiepen van deze kennis en het vertalen ervan naar een handelingsperspectief voor professionals en beleidsmakers. Het belang van maatwerk, het aansluiten op het perspectief van de jongere, en de relationele component in de ondersteuning komen hier duidelijk in naar voren.

Het Nederlands Jeugdinstituut zet zich in om deze kennis uit praktijk, ervaring en onderzoek bij elkaar te brengen en breed te delen met professionals, beleidsmakers, jongeren en opvoeders. In bijlage 1 hebben we een overzicht opgenomen van Nederlandse onderzoeken rondom het thema ‘toekomstgericht werken’ die bij ons bekend zijn. Dit overzicht nemen we ook op in het dossier *Opgroeien naar volwassenheid* op de website van het NJi en houden we regelmatig bij.

1.4 Doel en opzet studie

1.4.1 Doel

Het doel van deze studie is de beschikbare praktijk- en ervaringskennis over wat belangrijk is in de ondersteuning van jongeren in de overgang naar volwassenheid te verrijken met kennis uit internationaal wetenschappelijk onderzoek. Met deze publicatie hopen we professionals, bestuurders en beleidsmakers te informeren en te ondersteunen bij het verbeteren van de kwaliteit en effectiviteit van de ondersteuning van jongeren in de overgang naar volwassenheid. En daarmee hopen we het handelingsperspectief van professionals en beleidsmakers te vergroten.

1.4.2 Methode

Met deze studie beogen we de volgende vraag te beantwoorden:

Welke kennis is in wetenschappelijke literatuur beschikbaar over de kernelementen van toekomstgericht werken in de begeleiding bij de overgang naar volwassenheid, van jongeren die jeugdhulp ontvangen?

In dit literatuuronderzoek hebben we gekeken naar studies die betrekking hebben op ondersteuning in de overgang naar volwassenheid voor jongeren die enige vorm van hulp ontvangen. We hebben daarvoor internationale meta-analyses gebruikt vanaf het jaar 2000. We hebben uitsluitend naar meta-analyses gekeken, omdat de bevindingen van deze studies over het algemeen een sterkere bewijskracht hebben dan enkelvoudige studies.

Voor het zoeken naar wetenschappelijke literatuur hebben we gebruikgemaakt van de databases Web of Science, Scopus, Google Scholar en ERIC. De zoekwoorden hebben we afgeleid van de werkdefinitie van toekomstgericht werken. Voor een overzicht daarvan, zie bijlage 2. Studies die relevant leken, hebben we gedownload, beoordeeld en geanalyseerd. De zes kernelementen uit de werkdefinitie van toekomstgericht hanteerden we als kapstok bij het zoeken naar, en het analyseren en bundelen van informatie.

Voor dit onderzoek geldt een aantal belangrijke nuances met betrekking tot de bevindingen. Ten eerste gebruikten we voornamelijk internationale literatuur. Dit betekent dat de uitkomsten van de onderzoeken niet een-op-een te relateren zijn aan de Nederlandse context, omdat elk land haar jeugdstelsel op haar eigen manier inricht. Echter, het is aannemelijk dat de genoemde aandachtspunten ook in Nederland relevant zijn.

Ten tweede is in een deel van de meta-analyses een specifieke doelgroep onderzocht, zoals jongeren die pleegzorg verlaten, jongeren met een chronische ziekte, of jongeren met psychiatrische ondersteuning. Een deel van de bevindingen is daardoor niet te generaliseren naar alle groepen jeugdhulpverlaters. Bij de bevinding hebben we waar nodig vermeld dat het over een specifieke doelgroep gaat.

Ten slotte betreft deze studie zelf geen meta-analyse of systematische review. We hebben 32 op het oog meest relevante meta-analyses geanalyseerd. Het overzicht is te vinden in bijlage 3. Mogelijk hebben we niet alle belangrijke meta-analyses op dit onderwerp meegenomen in het onderzoek.

1.5 De leeswijzer

De verzamelde informatie hebben we beschreven in de hoofdstukken 2 tot en met 7. Hoofdstuk 2 gaat over de ontwikkeling naar volwassenheid, de kwetsbaarheid van deze fase, en het belang van goede ondersteuning. In de daarop volgende hoofdstukken beschrijven we waar de goede ondersteuning uit bestaat: aansluiting bij het perspectief en plan van de jongere (hoofdstuk 3); een stabiele omgeving en verschillende aspecten in ondersteuning die de ervaring van continuïteit door jongeren kunnen bevorderen (hoofdstuk 4); en een steunend netwerk (hoofdstuk 5). In hoofdstuk 6 gaan we in op de rol van de professional: professionele kwaliteiten, professionele houding, en de ruimte die professionals nodig hebben om goede ondersteuning te kunnen bieden. Hoofdstuk 7 gaat over integrale samenwerking tussen professionals en organisaties. De conclusies beschrijven we in hoofdstuk 8.

2. Ontwikkeling naar volwassenheid

Jongeren die jeugdhulp verlaten tijdens hun overgang naar volwassenheid, staan voor een ingewikkelde opgave, en gaan deze soms met onvoldoende ondersteuning aan. Van jongeren die jeugdhulp ontvangen wordt, ten opzichte van leeftijdsgenoten, vaak op jongere leeftijd zelfstandigheid verwacht (Häggman-Laitila, Saloekkilä, & Karki, 2018). Zij zijn gemiddeld jonger wanneer zij zelfstandig gaan wonen en grotere verantwoordelijkheden krijgen (Stein, 2006). Uit onderzoek blijkt dat een overgangperiode waarin ondersteuning dichtbij beschikbaar is, van essentieel belang is (Häggman-Laitila, Saloekkilä & Karki, 2018).

2.1 Kwetsbaarheid jongvolwassenen met jeugdhulpgeschiedenis

Verschillende onderzoeken wijzen op het belang van goede ondersteuning van kwetsbare jongeren in de overgang naar volwassenheid (Nguyen et al., 2017; Parry & Weatherhead, 2014; Everson-Hock et al., 2011; Collins, 2001; Sukhera, Fishman & Davidson, 2015; Kang-Yi & Adams, 2015). Uit verschillende meta-analyses blijkt dat jongvolwassenen die de jeugdhulp verlaten, over het algemeen minder goede levensuitkomsten hebben dan andere jongeren. Zij hebben op het gebied van fysieke gezondheid, academische prestaties en gedragsproblemen vaak een slechtere positie en lagere kwaliteit van leven in vergelijking met andere jongeren (Kang-Yi & Adams, 2015).

Onderzoek naar jeugdhulpverlaters toont onder deze groep jongvolwassenen een hogere werkloosheid, slechtere schoolprestaties en een slechtere (psychische) gezondheid dan onder leeftijdsgenoten. Het blijkt voor jeugdhulpverlaters ook lastiger om een gepaste woning te vinden. Hierdoor zijn ze vaker dakloos dan andere jongvolwassenen. Tot slot hebben jongeren die de jeugdhulp verlaten een groter risico op sociale uitsluiting en eenzaamheid (Stein, 2006).

Over jongeren die de pleegzorg verlaten is bekend dat zij gemiddeld slechter presteren op school, minder vaak een opleiding volgen als ze ouder zijn dan 16 jaar, en moeilijker een baan kunnen vinden en behouden dan leeftijdsgenoten (Kang-Yi & Adams, 2015). Ook blijkt dat jongeren na pleegzorg twee tot vier keer zoveel mentale gezondheidsproblemen hebben als andere jongeren van dezelfde leeftijd (Havlicek, Garcia, & Smith, 2013). Zij worden significant vaker opgenomen op de psychiatrische afdeling van het ziekenhuis (Kang-Yi & Adams, 2015).¹

---

1. Het is niet duidelijk of jongvolwassenen uit de jeugdhulp meer problemen hebben dan andere jongeren die in armoede of met familieproblemen opgroeien, of jongeren die een andere traumatische ervaring hebben (Collins, 2001). Deze groepen zijn namelijk nooit systematisch met elkaar vergeleken. Het is dus niet duidelijk of jongvolwassenen uit de jeugdhulp meer risico lopen dan jongeren die vanwege een andere reden (bijvoorbeeld armoede, psychiatrische ziekten, slachtoffer van geweld) kwetsbaar zijn. Voor alle relatieve risico's die hierboven genoemd zijn, geldt in vergelijking met alle andere jongvolwassenen die niet uit de jeugdhulp komen.

Bij de overgang naar volwassenheid hebben jongeren die jeugdhulp ontvangen ondersteuning nodig. Goede ondersteuning heeft bewezen positieve effecten op de levensuitkomsten van deze jongeren. Gevonden effecten van ondersteuning bij de overgang naar volwassenheid variëren. Er zijn echter bewezen effecten te noemen zoals:

- betere prestaties in het onderwijs (Everson-Hock et al., 2011; Woodgate, Morakinyo & Martin, 2017; Liu et al., 2019);
- het vaker hebben van een baan (Everson-Hock et al., 2011; Woodgate, Morakinyo & Martin, 2017);
- vaker zelfstandig wonen/betere woonervaringen in het algemeen (Everson-Hock et al., 2011; Woodgate, Morakinyo & Martin, 2017);
- minder vaak jong ouderschap (Everson-Hock et al., 2011); en
- een betere mentale gezondheid (Parry & Weatherhead, 2014).

Deze uitkomsten hebben weer positieve effecten voor de maatschappij. Het organiseren van goede ondersteuning is dus niet alleen lonend voor jongeren, maar ook voor de samenleving. Dat leidt tot de vraag wat we verstaan onder 'goede ondersteuning'. Uit welke aspecten bestaat die? Daarover gaan de volgende hoofdstukken.

3. Aansluiten bij het perspectief en plan van jongere

In verschillende onderzoeken (Forbes et al., 2014; Slott, 2013; Embrett et al., 2016; Greeson et al., 2020; Nguyen et al., 2017; Geenen et al., 2007; Jones, 2019; Kang-Yi & Adams, 2015; Woodgate, Morakinyo & Martin, 2017) komen de volgende elementen naar voren die voor jongeren van cruciaal belang zijn in de overgang naar zelfstandigheid, bij het verlaten van jeugdhulp:

- een steunend netwerk
- een vaste en kwalitatieve woning
- het behalen van een onderwijsdiploma
- een stabiel inkomen
- het toetreden tot de arbeidsmarkt
- de toegang tot (geestelijke) gezondheidszorg.

Jongeren vinden deze elementen belangrijk. Tegelijkertijd hebben ze duidelijke wensen over de manier waarop er gewerkt wordt aan het op orde krijgen van de praktische aspecten van hun leven. Ze willen graag de baas zijn over hun eigen leven, en vroegtijdig en wanneer het voor hen past hulp ontvangen bij het denken over en werken aan hun toekomst. Daarnaast hebben ze behoefte aan stabiliteit in de woonplek en in relaties met professionals en andere ondersteuners. Voor professional betekent dit dat het perspectief van de jongere het uitgangspunt moet zijn. Dat kan door met de jongere te werken aan een toekomstplan, dat centraal te stellen, en te zorgen voor continuïteit in de ondersteuning op weg naar volwassenheid. In de internationale literatuur over het organiseren van jeugdhulp vinden we daar sterke onderbouwing voor.

Het onvoldoende betrokken worden in de besluitvorming over zijn of haar eigen leven, is waar jongeren vaak ontevreden over zijn. Binnen of in relatie tot de jeugdhulp worden de belangrijke beslissingen over jongeren vaak genomen zonder hun inbreng, zij krijgen weinig informatie over hun rechten of kansen (Geenen et al., 2007). Uit meerdere meta-analyses blijkt ook dat veel jongeren die professionele ondersteuning kregen in de overgang naar volwassenheid, vonden dat er onvoldoende naar hun behoeften geluisterd werd (Barnett et al., 2019; Brummelaar et al., 2018; van Bijleveld, Dedding & Bunders-Aelen, 2015)

Parry & Weatherhead (2014) wijzen op het belang van het betrekken van de jongere bij het inventariseren van zijn of haar behoeften. Ingezette strategieën moeten aansluiten op zijn of haar wens en vraag. Wanneer jongeren voldoende betrokken worden bij de aanpak, zullen zij zich vaker positief opstellen in de ondersteuning (van Bijleveld, Dedding & Bunders-Aelen, 2015). Bij het ondersteunen in de overgang naar volwassenheid werkt een vraaggerichte aanpak het beste

(Metselaar et al., 2015; Ambresin et al., 2013; Brummelaar et al., 2018). Dat wil zeggen dat de wens en de behoefte van de jongere het vertrekpunt moeten zijn van de ondersteuning. De jongere heeft op deze manier de regie over zijn of haar eigen leven, wat vele positieve effecten oplevert:

- het draagt bij aan de intrinsieke motivatie om de gestelde doelen te behalen;
- het draagt bij aan de bereidheid om met de toekomst bezig te zijn;
- het draagt bij aan het creëren van een positief zelfbeeld;
- het versterkt de vertrouwensband met de professional;
- het kan het gevoel van zelfeffectiviteit verhogen.

(Stott, 2013; van Bijleveld, Dedding & Bunders-Aelen, 2015; Stein, 2016; Brummelaar et al., 2018) Het is belangrijk dat de jongere zelf, waar nodig ondersteund door zijn of haar ouders/opvoeders, kan kiezen wat het beste bij hem of haar past. Als vertrekpunt komt in de literatuur het begrip 'zelfdeterminatie' voor: het proces waarin jongeren zelf-geregisseerde acties inzetten voor het behalen van zelf-gewaardeerde doelen (Geenen et al., 2007) Het gaat ook over de balans tussen autonomie en steun. Er moet ruimte zijn voor flexibiliteit in de ondersteuning, en de jongere moet de ruimte krijgen om een eigen plan te trekken (Naert et al., 2017)

Om het perspectief van een jongere helder te krijgen, is het helpend om samen met hem of haar te werken aan een toekomstplan. In dit toekomstplan staat wat de jongere wil bereiken, welke vaardigheden hij of zij wil ontwikkelen, welke acties hij of zij voor ogen heeft, en welke verwachtingen hij of zij heeft van de ondersteuning door de professional. Het maken van een plan voordat de jongere meerderjarig is, helpt hem of haar ook om een gevoel van continuïteit te ervaren (Forbes et al., 2014)

4. continuïteit in ondersteuning

Een andere voorwaarde voor goede ondersteuning, is continuïteit (Stein, 2006). Uit onderzoek blijkt dat jongeren die op een stabiele plek goede kwaliteit zorg ontvingen, een grotere kans hadden op onderwijssucces, werk, huisvesting, een beter gevoel over zichzelf en voldoende sociale integratie nadat zij de zorg verlieten, dan jongeren die veel herplaatst zijn en zorgontregeling ervaren hebben (Stein, 2005). Continuïteit in ondersteuning biedt jongeren de stabiliteit die ze nodig hebben om bijvoorbeeld relaties aan te gaan met vrienden, mentoren en sociale groepen (Stott, 2013).

Bij continuïteit in ondersteuning gaat het niet alleen over de wijze waarop zorgsystemen georganiseerd zijn. Het gaat ook en vooral over de beleving van de jongere. Belemmerende factoren in het ervaren van continuïteit zijn: slechte beschikbaarheid van ondersteuning, slechte aansluiting tussen de verschillende vormen van ondersteuning, en geen vooruitgang boeken met de beschikbare ondersteuning. Goede organisatie en aansluiting tussen de zorgsystemen kunnen ervoor zorgen dat de jongere continuïteit in de ondersteuning ervaart. Maar een goed casemanagement en goede coördinatie zijn op zichzelf niet voldoende, zeker niet bij complexe problematiek. Het al dan niet ervaren van continuïteit gebeurt steeds opnieuw, op verschillende momenten in het proces van ondersteuning (Naert et al., 2017).

Om ervoor te zorgen dat de jongere continuïteit ervaart in de ondersteuning, dient er dus aandacht te zijn voor continuïteit op verschillende vlakken: in de relatie met de hulpverlener, in het zorgmanagement en in het informatiemanagement. Wanneer deze drie aspecten goed georganiseerd zijn, ervaren jongeren de ondersteuning als stabiel en steunend (Naert et al., 2017). Ten slotte is het belangrijk dat ook na de zorg jongeren de mogelijkheid hebben op doorgaande ondersteuning (Stein, 2006; Forbes et al., 2014).

4.1 Relationele continuïteit

Bij continuïteit in de relatie tussen de jongere en de professional gaat het om een persoonlijke relatie voor een lange termijn, die het verleden, heden en toekomst aan elkaar kan 'lijmen' (Naert et al., 2017). Jongeren binden zich aan de professional die hen ondersteunt. Meerdere onderzoeken laten zien dat jongeren het waarderen wanneer ze gedurende langere tijd ondersteuning door dezelfde professionals behouden (van Bijleveld, Dedding & Bunders-Aelen, 2015; Ambresin et al., 2013; Woodgate, Morakinyo & Martin, 2017). Continuïteit in de relatie tussen de jongere en de professional creëert goede omstandigheden voor de ontwikkeling van de jongere en voor therapie, en geeft de professional meer kans om beter aan te sluiten bij de ondersteuningsbehoeften van jongere op weg naar een onafhankelijk leven (Naert et al., 2017; Woodgate, Morakinyo & Martin, 2017). Jongeren kunnen relationele continuïteit ervaren wanneer er sprake is van een betekenisvolle verbinding, in combinatie met consequente

ondersteuning en vertrouwen. Gezien worden door de professional en regie krijgen over het eigen leven dragen bij aan het ervaren van continuïteit in ondersteuning (Naert et al., 2017).

Continuïteit in de ondersteuning door een vaste professional is belangrijk voor het ontwikkelen van vertrouwen (Ambresin et al., 2013). Wanneer er veel wisselingen zijn tussen professionals, heeft dat een negatieve impact op jongeren, met als gevolg dat zij zich beroofd, vergeten en verward voelen (van Bijleveld, Dedding & Bunders-Aelen, 2015). Bovendien zorgt het bij de jongeren voor een gevoel van schuld en mislukking (Stein, 2005).

In paragraaf 6.2 gaan we verder in op het belang van een goede band tussen de professional en de jongere.

4.2 Continuïteit in zorgmanagement

Bij continuïteit in het zorgmanagement gaat het om de organisatie, coördinatie, timing en het logisch op elkaar aansluiten van verschillende ondersteuningscomponenten (Naert et al., 2017). Een belangrijke factor hierbij is het behouden van continuïteit in de zorgplek. Het veranderen van zorgplek is voor veel jongeren een grote bron van instabiliteit (Stein, 2005; Stott, 2013). Sommige jongeren hebben als ze aan de overgangsfase naar volwassenheid beginnen al meerdere woonplekken gehad (Stein, 2005). Jongeren ervaren ontwrichting door herplaatsing. Ook verstoort het hun relaties met hun naasten en hun omgeving (Stein, 2005; Stott, 2013). Ze ervaren stress bij het verlaten van de vertrouwde plek, groep of programma. Deze stress heeft te maken met de onzekerheid over wat er komen gaat (Naert et al., 2017). Jongeren kunnen hierbij gevoelens van falen, schuld en ongewild zijn ervaren (Stein, 2005).

Uit literatuur blijkt dat versnippering in ondersteuning negatieve consequenties heeft voor veel verschillende groepen jongeren: jongeren met residentiële ondersteuning, jonge vluchtelingen, jongeren met mentale problemen, jongeren met verslavingsproblematiek, dakloze jongeren, et cetera (Naert et al., 2017). De wisselende woonplaatsen van jongeren in de jeugdhulp maken het aangaan en onderhouden van sociale contacten ook moeilijker. Dat beperkt hun relationele, emotionele en sociale groei (Stott, 2013). Versnippering en vele wisselingen in ondersteuning zorgen ervoor dat jongeren 'zorgmoe' worden, ondersteuning als niet-helpend ervaren, en niet worden gemotiveerd om mee te werken (Naert et al., 2017).

4.3 Continuïteit in informatievoorziening

Bij continuïteit in informatiemanagement gaat het om het vastleggen, bewaren en delen van relevante informatie: met de jongere zelf en zijn of haar steunfiguren, en met betrokken professionals binnen de organisatie en daarbuiten. Enerzijds gaat het om bewaren en overdragen van informatie over de tijdsgrenzen heen tussen verschillende organisaties en professionals. Zodat de jongere niet telkens opnieuw haar of zijn verhaal hoeft te vertellen. Daarnaast gaat het om het bieden van de juiste informatie aan de jongere over de ondersteuning en de verschillende overgangsfasen. Zoals over welke veranderingen de jongere kan verwachten op het moment dat de ondersteuning stopt en hoe de voorbereiding op de overgang eruit ziet. Denk aan informatie over wie de jongere kan bereiken in geval van nood. Ook is het belangrijk dat familieleden over de juiste informatie beschikken, bijvoorbeeld over vertrouwelijkheid binnen de ondersteuning en over hoe zij kunnen participeren in het traject (Naert et al., 2017).

4.4 Doorgaande lijnen in ondersteuning

Uit onderzoek blijkt dat de opgave om continuïteit in de ondersteuning te bieden wereldwijd als lastig ervaren wordt (Nguyen, et al., 2017). Een aanhoudend punt van zorg is het continueren van ondersteuning na het stoppen van jeugdhulp. Het is belangrijk om te beseffen dat jongeren, in het bijzonder jongeren met jeugdhulp en complexe steunbehoeften, ook nadat ze de jeugdhulp verlaten een beroep moeten kunnen doen op steun (Stein, 2006; Forbes et al., 2014).

Verschillende studies wijzen uit dat verlenging van zorg tot betere resultaten leidt voor jongeren (Stein, 2006; Hadley, Mbwana & Hair, 2010; Kang-Yi & Adams, 2015; Liu et al., 2019; Jones, 2019). Voorbeelden hiervan zijn betere onderwijsprestaties wanneer jongeren na pleegzorg langer in een begeleidingsprogramma zitten (Liu et al., 2019). Jongeren die na hun achttiende in de pleegzorg konden blijven, presteerden vaak beter op school, gingen vaker naar het vervolgonderwijs, en vielen daar minder vaak uit (Jones, 2019). Ook werd er onder deze jongeren hogere arbeidsdeelname, hoger inkomen en minder gedragsproblematiek gesignaleerd (Jones, 2019).

Het organiseren van doorlopende lijnen in ondersteuning vraagt om integrale samenwerking tussen professionals en organisaties. Daarbij moet er aandacht zijn voor culturele verschillen tussen jeugdhulp en volwassenenondersteuning. Ook is van belang om het perspectief van jongeren in het oog te houden bij het organiseren van samenwerking tussen de domeinen, met als doel doorgaande zorglijnen bij de overgang naar volwassenheid. In hoofdstuk 7 gaan we nader in op integrale samenwerking.

5. Belang van steunend netwerk

Het bereiken van zelfstandigheid wordt vaak gezien als einddoel van jeugdhulp. Maar het is ook belangrijk te erkennen dat jongvolwassenen om door het leven te kunnen navigeren afhankelijk zijn van een netwerk van vrienden en familie (Curry & Abrams, 2015). Het leren bewust en constructief om te gaan met deze afhankelijkheid, is een onderdeel van de ontwikkelingsfase naar volwassenheid en van het volwassen leven (Curry & Adams, 2015; Brummelaar et al., 2018). De sociale support die jongeren krijgen van volwassenen en leeftijdsgenoten om hen heen is belangrijk voor het ontwikkelen van hun zelfstandigheid (Geenen et al., 2007).

Uit verschillende onderzoeken blijkt dat een ondersteunende, betrokken omgeving belangrijk is voor de overgang naar zelfstandigheid (Forbes et al., 2014; Stott, 2013; Embrett et al., 2016; Nguyen et al., 2017; Geenen et al., 2007). Sociale steun blijkt vooral belangrijk in tijden van stress (Collins, 2001). Formele en informele support blijken bij te dragen aan een hoger welbevinden van kwetsbare mensen, en aan het realiseren van stabiele huisvesting (Curry & Abrams, 2015).

5.1 Omgeving betrekken bij overgang naar zelfstandigheid

Uit de meta-analyse van Stott (2013) blijkt dat om jongeren te ondersteunen in hun overgang naar volwassenheid en het verlaten van de jeugdhulp, contact en relaties met andere jongeren en volwassenen gestimuleerd en gefaciliteerd moeten worden. Via relaties met andere mensen ontwikkelen jongvolwassenen hun eigenwaarde en optimisme (relational-cultural theory, Jordan, Walker & Hartling, uit: (Stott, 2013)). Door hun relaties met anderen krijgen jongvolwassenen meer zelfvertrouwen en het gevoel ergens bij te horen en bij te dragen aan een groep (resiliency theory, Bernard, 1991, uit (Stott, 2013)).

Over het algemeen ervaren jongeren in de jeugdhulp dat zij de meeste sociale steun krijgen van hun familie, partner of vrienden (Häggman-Laitila, Saloekkilä, & Karki, 2019). Uit onderzoek van Collins (2001) blijkt dat jongvolwassenen met jeugdhulp vaak een steunend netwerk hebben, ondanks dat zij geen continue steun hebben gekregen van hun familie en vaak verhuisd zijn. Professionals die met jongeren werken hoeven er dus niet vanuit te gaan dat jongeren geen netwerk of support hebben, en kunnen juist kijken hoe zij het netwerk van jongeren kunnen benutten en versterken.

Het lijkt belangrijk om het netwerk van de jongere te betrekken bij elke stap in het overgangsproces naar zelfstandigheid (Forbes et al., 2014; Nguyen et al., 2017; Embrett et al., 2016). Uit de meta-analyse van Embrett en anderen (2016) blijkt bijvoorbeeld dat het betrekken van ouders bij gesprekken over de overgang naar volwassenheid en het verlaten van de jeugdhulp de continuïteit van de ondersteuning verbetert. Ook Forbes en anderen (2014) onderschrijven het belang van het

betrekken van ouders bij het plannen van de zorg. Daarbij blijkt uit Forbes' onderzoek ook dat er bij de overgang naar volwassenheid en het verlaten van de jeugdhulp gekeken moet worden naar wat de familieleden van de jongere nodig hebben, en hoe zij kunnen worden bijgestaan in hun steun bij de veranderingen in het leven van hun kind (Forbes et al., 2014; Stein, 2006)

Forbes en anderen (2014) stellen ook dat het belangrijk is dat jongeren een nieuwe, betere relatie ontwikkelen met hun ouders of verzorgers als deze relatie niet goed is. Uit onderzoek blijkt namelijk dat dit belangrijk is voor het ontwikkelen van zelfmanagement, zelfstandigheid en succes op de lange termijn (Forbes, et al., 2014; Geenen et al., 2007). Een stabiele relatie met zorgzame volwassenen biedt jongeren de mogelijkheid om nieuwe dingen te proberen en nieuwe ervaringen op te doen, risico's te nemen en geleidelijk meer controle over hun leven te krijgen naarmate ze volwassen worden. Helaas hebben jongeren die jeugdhulp ontvangen deze mogelijkheden niet vanzelfsprekend. In de omgeving van de jeugdhulp is er vaak een gebrek aan steun en verbinding met zorgzame volwassenen (Geenen et al., 2007).

Na het verlaten van de jeugdhulp is het daarom belangrijk dat jongeren relaties hebben met volwassenen bij wie ze terecht kunnen voor hulpvragen, emotionele ondersteuning en praktische ondersteuning. Ondersteuning vanuit de jeugdhulp schiet hierin vaak tekort doordat er te weinig oog is voor het faciliteren van langdurige relaties die overeind blijven na het beëindigen van de ondersteuning (Stott, 2013).

Naast het betrekken van ouders is ook het betrekken van het bredere netwerk van vrienden, familie en leeftijdsgenoten belangrijk (Nguyen, et al., 2017). Uit het onderzoek blijkt dat betrokkenheid van dit brede netwerk de kans vergroot dat jongeren kunnen voorzien in hun behoeften en dat zij hun doelen halen. Forbes en anderen (2014) onderschrijven daarnaast het belang van het betrekken van leeftijdsgenoten en noemen dit ook bevorderlijk voor de ontwikkeling naar volwassenheid.

5.2 Steunfiguur of mentor

Uit de meta-analyse van Parry en Weatherhead (2014) blijkt dat de overgang naar volwassenheid en het verlaten van de jeugdhulp beter lukte als er een steunfiguur was waar de jongere op kon leunen. Het bleek belangrijk dat deze persoon iemand is die de jongere vertrouwt. Daarnaast is belangrijk dat deze persoon makkelijk bereikbaar is, kan helpen met het verzamelen van de juiste hulpbronnen (zoals informatie, documenten en financiële middelen) en de jongere kan leren over hoe 'het systeem' werkt. In het Verenigd Koninkrijk wordt deze rol vaak vervuld door een persoonlijke adviseur. De rol van deze persoonlijke adviseur is om met de jongere te werken aan trajectplannen om aan zijn of haar ondersteuningsbehoeften te voldoen, en de jongere te helpen zich voor te bereiden op zelfstandig wonen. Deze persoon is onder andere beschikbaar voor hulp, het ondersteunen bij het opbouwen van hulpbronnen, en voorlichting over de bredere systemen. Deze support loopt door totdat de

jongvolwassene 21 jaar is, of zo nodig tot 25 jaar. De persoonlijke adviseur speelt een belangrijke rol in hoe gesteund de jongere zich voelt tijdens de overgang naar zelfstandigheid, en in het voorkomen van herhaling van eerder ervaren trauma's (Parry & Weatherhead, 2014).

De inzet van een steunfiguur of een mentor kan helpen om de uitkomsten van jongeren op verschillende terreinen te verbeteren (Hadley, Mbwana & Hair, 2010; Geenen et al, 2007). Woodgate, Morakinyo en Martin (2017) vinden in hun meta-analyse dat begeleiding door een mentor tijdens de overgang naar volwassenheid en het verlaten van de jeugdhulp leidt tot betere onderwijsuitkomsten (hogere opleiding, vaker afmaken opleiding), meer arbeidsparticipatie en een hogere kwaliteit van leven. Zij vonden een aantal bepalende factoren voor het effect op positieve uitkomsten, namelijk: doorlopende training van mentoren, gestructureerde activiteiten voor mentoren en jongeren, en het monitoren van de implementatie hiervan. Mentoring blijkt niet in elke situatie effectief, Kang-Yi & Adams (2015) vinden bij jongeren met gedragsproblemen die uit de jeugdhulp uitstromen namelijk geen effect van langetermijnmentoring op het behouden van een baan.

Het blijkt voor jongeren met jeugdhulp een uitdaging om 'supporters' te vinden. Zij hebben in de jeugdhulp weinig de kans gehad om een verbinding aan te gaan met volwassenen, en daardoor vinden zij het moeilijk om anderen om hulp te vragen (Geenen et al., 2007).

6. Rol, houding en kwaliteiten van de professional

De jeugdhulpprofessional is voor jongeren met jeugdhulp een belangrijke schakel in het bieden van een goede ondersteuning in de overgang naar volwassenheid. Onderzoek wijst uit dat diens rol van groot belang is voor het zo goed mogelijk verlopen van die overgang (Forbes et al., 2014; Häggman-Laitila, Saloekkilä & Karki, 2020; van Bijleveld, Dedding & Bunders-Aelen, 2015).

6.1 De rol van professional

Voor een zo goed mogelijk verloop van de overgang naar volwassenheid moet de jeugdhulpprofessional zich toeleggen op het beoordelen van de behoeften van de jongeren, het coördineren van doorlopende ondersteuning, het bijhouden van de voortgang en het bieden van steun en begeleiding (Hadley, Mbwana & Hair, 2010).

De jeugdhulpprofessional heeft als taak om de jongeren te begeleiden in het bereiken van doelen die zij zelf gesteld hebben (Häggman-Laitila, Saloekkilä & Karki, 2019). Hij of zij draagt hier op verschillende manieren aan bij, door:

- de juiste informatie te bieden: Het is voor jongeren belangrijk dat zij over voldoende informatie beschikken met betrekking tot de overgang naar volwassenheid en de ondersteuning die zij hierbij kunnen ontvangen om weloverwogen keuzes te maken. Wanneer een jongere de jeugdhulp verlaat, helpt het als zowel de jongere als zijn of haar omringende netwerk vroegtijdig is geïnformeerd over wat hen te wachten staat, welke keuzemogelijkheden er zijn en welke rechten zij hebben (Geenen et al., 2007; Barnett et al., 2019; Ambresin et al., 2013).
- te ondersteunen bij het ontwikkelen van vaardigheden: Jongeren hebben in hun overgang naar volwassenheid bepaalde (levens)vaardigheden nodig. Professionals dragen bij aan het trainen van deze vaardigheden. Denk aan het leren omgaan met financiële verplichtingen, het vinden van een woning, of het vinden en behouden van een baan. Daarnaast kan de professional de jongere helpen om vaardiger te worden in het hanteren van eigen en andermans emoties, of bij het ontwikkelen van communicatieve vaardigheden (Woodgate, Morakinyo & Martin, 2017; Hadley, Mbwana & Hair, 2010; Liu et al., 2019; Ambresin et al., 2013).
- te ondersteunen bij het plannen: Werken vanuit het plan van de jongere betekent ook dat jongeren zelf plannen wanneer zij bepaalde stappen willen doorlopen. Door een gebrek aan kennis en ervaring kan dit voor de jongere lastig zijn. Professionals kunnen hierbij goed ondersteunen, omdat zij vaak wel over de benodigde kennis en ervaring beschikken (Forbes et al., 2014; Greenen et al., 2007).
- integrale betrokkenheid: De jeugdhulpprofessional vormt de link tussen de jongere en hulporganisaties vanuit andere domeinen. Enerzijds voert de professional de regie op domeinoverstijgende samenwerking ten behoeve van de ondersteuning. Anderzijds is de professional voor de jongere ook de ingang naar ondersteuning en informatie vanuit andere domeinen (Naert et al., 2017; Sukhera, Fishman & Davidson, 2015; Häggman-Laitila, Saloekkilä & Karki, 2019).

6.2 Het belang van een sterke band tussen jongere en professional

Zoals beschreven in hoofdstuk 4, is een goede relatie met de jeugdhulpprofessional voor jongeren die jeugdhulp ontvangen essentieel om continuïteit en dus stabiliteit te kunnen ervaren in de ondersteuning. Een sterke band tussen jongere en professional tijdens ondersteuning in onzekere perioden heeft een positieve invloed op de ontwikkeling naar zelfstandigheid en op het ontwikkelen van een positieve identiteit (Forbes et al., 2014; Häggman-Laitila, Saloekkilä & Karki, 2019; Stein, 2006). Dit geldt voor alle jongeren en in het bijzonder voor kwetsbare groepen, zoals jongeren met een fysieke beperking, met een verleden met middelengebruik, of met leermoeilijkheden (Forbes et al., 2014).

Wanneer andere betekenisvolle relaties in het netwerk van de jongere ontbreken, kan een goede relatie met een professional stabiliteit creëren in de situatie van de jongere (Naert et al., 2017). Goede ondersteuning in de ontwikkeling naar volwassenheid kan voorkomen dat de jongere eerdere negatieve ervaringen met gehechtheid herbeleeft (Parry & Weatherhead, 2014). Wanneer de professional en de jongere een positieve relatie hebben, ziet de jongere de professional als gewaardeerde bondgenoot en een significant persoon in zijn of haar leven (van Bijleveld, Dedding & Bunders-Aelen, 2015).

6.3 Professionele houding

Om een sterke relatie met jongere op te bouwen, moet de professional een goede professionele houding weten te vinden. Daarnaast moet hij of zij beschikken over de juiste professionele kwaliteiten en vaardigheden. Jongeren hebben daar een duidelijk beeld bij. Uit onderzoek komt naar voren dat jongeren de houding van de professional heel belangrijk vinden. Zij onderscheiden daar een aantal essentiële elementen in die ervoor zorgen dat er een goede relatie kan ontstaan:

- Respect door de professional zien jongeren als zeer belangrijke voorwaarde voor kwalitatief goede ondersteuning (Ambresin et al., 2013).
- Jongeren willen tijdens hun overgang naar volwassenheid behandeld en gehoord worden als individuen. Wanneer de professional de mening van jongeren waardeert, hun zorgen serieus neemt en realistische opties biedt, bevordert dit bij jongeren positieve gevoelens over zichzelf en het gevoel gewaardeerd te worden (Häggman-Laitila, Saloekkilä, & Karki, 2019).
- Jongeren noemen vertrouwen als belangrijke voorwaarde voor het bespreken van gevoelige zaken (Ambresin, 2013).
- Gehoord worden vinden jongeren zelfs belangrijker dan het realiseren van alle doelen die zij gesteld hebben (van Bijleveld, Dedding, & Bunders-Aelen, 2015). Het gevoel niet gehoord te worden is voor jongeren een bron van frustratie (Barnett et al., 2019).
- Wanneer de professional handelt vanuit de kracht van de jongere, en de moeite erkent die de jongere doet om resultaten te verbeteren, ontstaat er een verhoogde acceptatie en betrokkenheid. Dit kan de band tussen de professional en de jongere verbeteren (Greeson et al., 2020).

6.4 Professionele kwaliteiten

Jongeren zien een jongere-vriendelijke professional als iemand met nauwkeurige kennis, die integrale ondersteuning biedt, en die respectvol, steunend, eerlijk, betrouwbaar en vriendelijk is (Ambresin, 2013; van Bijleveld, Dedding & Bunders-Aelen, 2015).

Professionele kwaliteiten die jongeren waarderen, zijn beschikbaarheid en goede communicatie (van Bijleveld, Dedding & Bunders-Aelen, 2015). In de communicatie is het belangrijk dat de professional helder is en let op de hoeveelheid informatie die jongeren ontvangen. Het is ook van belang dat de professional goed kan luisteren (Ambresin, 2013).

Wat de relatie tussen jongeren en jeugdhulpprofessionals betreft, zijn de meeste ervaringen positief. Veel jongeren geven aan dat professionals interesse in hen hebben, en respect tonen. Ook geven zij aan dat professionals over het algemeen voldoende tijd nemen om naar hen te luisteren, en dat zij over het algemeen eerlijk en betrouwbaar zijn (Häggman-Laitila, Saloekkilä, & Karki, 2020). Wanneer de professional afspraken niet nakomt, vaak te laat komt, slecht communiceert en moeilijk bereikbaar is, draagt dat bij aan het gevoel dat het de professional niets kan schelen en aan negatieve ervaringen met de professional (van Bijleveld, Dedding & Bunders-Aelen, 2015).

Naast de vakinhoudelijke kwaliteiten is professionele ervaring belangrijk. Ervaring helpt professionals onder andere een balans te vinden tussen het bieden van ondersteuning bij de overgang naar volwassenheid, en het ruimte geven aan jongere om hier een eigen weg in te vinden (Naert et al., 2017).

6.5 Ruimte en kaders voor professionals

Integrale, vraaggerichte ondersteuning vraagt om maatwerk, waarin iedere jongere de ondersteuning krijgt die aansluit op zijn of haar behoefte. Dat betekent dat jeugdhulpprofessionals voldoende tijd en ruimte moeten hebben om op hierop in te spelen. Uit onderzoek komt naar voren dat het belangrijk is dat jeugdhulpprofessionals vanuit wettelijke kaders en hun organisatie daadwerkelijk de mogelijkheid krijgen om jongeren de regie te geven (Forbes et al., 2014; Nguyen et al., 2017; Sukhera, Fishman & Davidson, 2015).

7. Een integrale aanpak in ondersteuning op weg naar volwassenheid

Ondersteuning met oog voor de individuele situatie, wensen, behoeften en het ontwikkelingstempo van een jongere, vergt een integrale aanpak. Het vraagt om een verregaande samenwerking tussen professionals, opdrachtgevers en beleidsmakers. Het belang van een integrale werkwijze in de jeugdhulp zien we bevestigd in onderzoek. Een jeugdhulpprofessional die integrale zorg kan bieden, is voor jongeren een belangrijke factor van de ervaren kwaliteit van ondersteuning (Ambresin, Bennet, Patton, Sanci, & Sawyer, 2013). In de literatuur wordt de aanduiding ‘integraal werken’ gehanteerd op drie niveaus: het niveau van de cliënt (jongere), het niveau van de professional, en het niveau van de organisatie.

7.1 Integrale aanpak op het niveau van de jongere

Een integrale aanpak op het niveau van de jongere wil zeggen dat er een samenhangende en passende aanpak is voor de jongere, met aandacht voor alle levensgebieden.

De integrale aanpak op individueel niveau wordt in verschillende reviews aangeduid met ‘holistisch perspectief’ (Häggman-Laitila, Saloekkilä & Karki, 2019; Häggman-Laitila, Saloekkilä & Karki, 2020; Ambresin et al., 2013; Nguyen et al., 2017; Forbes et al., 2014; Parry & Weatherhead, 2014). In een holistische benadering is er aandacht voor de verbinding en interactie tussen verschillende levensdomeinen van de jongere, zoals huisvesting, sociale steun, werkgelegenheid, participatie, financiën en psychosociale ontwikkeling. Het is belangrijk dat beleidsmakers en professionals zien dat:

- al deze domeinen apart en in samenhang van belang zijn. Ondersteuning die geboden wordt vanuit een holistisch perspectief zorgt vaak voor een succesvolle overgang naar volwassenheid (Häggman-Laitila, Saloekkilä & Karki, 2019; Häggman-Laitila, Saloekkilä & Karki, 2020; Nguyen et al., 2017; Forbes et al., 2014).
- de behoeften van jongeren in hun overgang naar volwassenheid dynamisch zijn, en afhankelijk van hun levensfase, overtuigingen, zelfbeeld, emotionele stabiliteit en zelfredzaamheid. Het gaat niet om één aanpak die voor alle jongeren het beste werkt. En welke aanpak het beste is voor een jongere, kan in de loop van de ondersteuning veranderen. Een holistisch perspectief is nodig om de context van de jongeren en daarmee hun specifieke behoeften beter in beeld te krijgen (Nguyen et al., 2017; Sukhera, Fishman & Davidson, 2015).
- wanneer een goede basis op een of op verschillende levensdomeinen ontbreekt, dat de algehele verbetering in de situatie van de jongere belemmert (Häggman-Laitila, Saloekkilä & Karki, 2019). Een jongere kan dan goede copingstrategieën hebben, maar toch last blijven hebben van stress vanwege een gebrek aan stabiliteit op een levensdomein, waardoor ondersteuning op een ander domein niet tot de gewenste resultaten leidt (Häggman-Laitila, Saloekkilä & Karki, 2018).

7.2 Integrale aanpak op het niveau van de professional

Een integrale aanpak op het niveau van professionals wil zeggen dat professionals samenwerken – ook over de grenzen van hun eigen disciplines heen – en processen, werkwijzen en expertise op elkaar afstemmen om tot een gezamenlijk plan te komen.

Jongeren maken een ontwikkeling door die zich niet laat vangen in leeftijdsgrenzen en diagnoses. Zij zijn bijvoorbeeld vaak nog niet klaar voor een overgang naar zelfstandigheid op het moment dat de regels die voorschrijven. Interprofessionele samenwerking is onmisbaar om de integrale werkwijze te realiseren om de jongere heen, zeker in een complexe organisatie van een jeugd- en zorgstelsel. Professionals die willen samenwerken voor de ondersteuning van jongeren met complexe behoeften, en vanuit een holistische benadering, zijn geholpen met:

- goede samenwerkingsovereenkomsten tussen hun organisaties (Forbes et al., 2014);
- het centraal zetten van de behoeften van jongeren. Dat vergroot de slaagkans van interprofessionele samenwerking (Häggman-Laitila, Saloekkilä & Karki, 2019);
- bewust stilstaan bij de verschillen tussen belangen en behoeften van jongeren en die van de organisatie zelf (Sukhera, Fishman & Davidson, 2015);
- duidelijke kaders binnen de organisatie voor het bieden van maatwerk en het toepassen van een integrale aanpak (Nguyen et al., 2017; Forbes et al., 2014; Sukhera, Fishman & Davidson, 2015).

7.3 Integrale aanpak op het niveau van de organisatie

Een integrale aanpak op organisatieniveau gaat om het samenvoegen van verschillende functies en organisaties om tot één brede aanpak te kunnen komen dat alle levensgebieden bestrijkt. Het gaat ook om organisatorische randvoorwaarden en afspraken, bijvoorbeeld over het verwijderen van knelpunten in de wettelijke kaders, en het verbeteren van samenwerking in de ondersteuningsstructuur.

Onderzoek bevestigt (Gorter, et al., 2014) dat er nog veel wordt gewerkt op gescheiden terreinen, met gebrekkige communicatie daartussen. In de fase van overgang naar volwassenheid en het verlaten van de jeugdhulp zijn verschillende systemen en organisaties betrokken. Deze systemen en organisaties hebben behoefte aan duidelijke regels, kaders en afbakening, en creëren deze bijvoorbeeld op basis van leeftijden of diagnoses. Wanneer deze kaders vervolgens rigide worden opgevolgd, heeft dat negatieve gevolgen voor jongeren, die juist geholpen zijn met flexibele, op maat samengestelde ondersteuning (Almack, Clegg & Murphy, 2009 in (Sukhera, Fishman & Davidson, 2015).

Samenwerking tussen en binnen organisaties is van belang om integrale aanpakken te garanderen en zo de overgang naar zelfstandigheid te vergemakkelijken (Woodgate, Morakinyo & Martin, 2017). Onderzoekers pleiten dan ook voor integrale samenwerking die zorgt voor minder fragmentatie in de ondersteuning op weg naar volwassenheid. Hierdoor ontstaat er continuïteit in de ondersteuning die jongeren in deze spannende fase nodig hebben (Naert et al., 2017). Een aantal punten is hiervoor van cruciaal belang:

- aanpassingen in de werkwijzen van organisaties om verschillende systemen te integreren, zodat ze op de hoogte zijn van elkaars kaders en werkwijze, op elkaar kunnen aansluiten en met elkaar kunnen samenwerken (Forbes et al., 2014; Häggman-Laitila, Saloekkilä, & Karki, 2019).
- gecoördineerde benadering in het maken van een toekomstplan voor de jongere. Uit onderzoek naar verschillende zorgmodellen komt het advies naar voren van de inzet van een professional die de jongere vanuit een een-op-een relatie helpt om te navigeren tussen verschillende systemen (Nguyen et al., 2017).
- gedeelde verantwoordelijkheid van alle hulpverlenende instanties. Bij gedeelde verantwoordelijkheid zou de navigatiefunctie en het overbruggen van verschillen tussen de systemen overbodig kunnen worden gemaakt (Nguyen et al., 2017).
- professionals hebben toegang tot alle benodigde informatie (Nguyen et al., 2017).
- Integrale samenwerking is dus een van de aspecten van een goede ondersteuning aan jongeren die de jeugdhulp verlaten.

8. Conclusie

Uit deze literatuurverkenning blijkt dat er voldoende wetenschappelijke onderbouwing te vinden is voor de elementen van toekomstgericht werken in de begeleiding van jongeren op weg naar volwassenheid. Internationale meta-reviews bieden bewijs voor het belang van een goede relatie tussen jongere en jeugdhulpprofessional bij het verlaten van jeugdhulp en de overgang naar volwassenheid. Het aansluiten bij het perspectief, het plan en de wensen van de jongere is hierbij belangrijk, even als het bieden van stabiliteit en autonomie. Stabiliteit op de belangrijke levensgebieden, zoals een steunend netwerk, een vaste prettige plek om te wonen, een opleiding, werk, een stabiel inkomen en passende ondersteuning, wordt gezien als een voorwaarde voor een succesvolle overgang naar zelfstandigheid. Daarbij is het essentieel deze levensgebieden in hun onderlinge samenhang – holistisch – te benaderen.

Er is veel kennis beschikbaar over de rol van de jeugdhulpprofessional, het belang van een open, geïnteresseerde en gelijkwaardige houding, en het belang van continuïteit in ondersteuning. Bij continuïteit in ondersteuning gaat het om de beleving van de jongere. Het is dus niet statisch, en bestaat niet op papier of in het beleid. In de loop van het ondersteuningstraject moet de jongere die continuïteit steeds opnieuw ervaren. Dit vraagt om constante investering door professionals en organisaties in de manier waarop de ondersteuning georganiseerd is, maar ook om investering in de relatie tussen jongere en professional, en in goed informatiemanagement. Professionals moeten de ruimte en de faciliteiten krijgen om dit waar te kunnen maken.

Tot slot is de samenwerking tussen organisaties belangrijk. Daarbij is het van belang dat organisaties en professionals zich bewust zijn van de spanningsvelden tussen de organisatiebelangen en de belangen van jongeren. Het spreken van dezelfde taal en het slechten van belemmeringen in de samenwerking vraagt om een gerichte inspanning en stuurmanschap.

We hebben voor alle elementen van de werkdefinitie van toekomstgericht werken een onderbouwing gevonden in de wetenschappelijke literatuur. Dit bevestigt dat de toekomstgerichte benadering zoals we in Nederland gebruiken, verder mag worden ontwikkeld, gestimuleerd en verankerd in gemeentelijk beleid. De resultaten van deze verkenning kunnen worden gebruikt ter oriëntatie op het wetenschappelijke bewijs voor het doorontwikkelen van beleid en praktijk van toekomstgericht werken met jongeren in overgang naar volwassenheid.

Hoewel deze studie niet diep ingaat op de specifieke elementen van toekomstgericht werken in ondersteuning naar volwassenheid, biedt het aanknopingspunten voor een verdiepingsslag en een vertaling van wetenschappelijke kennis naar de handelingsperspectief voor praktijk en beleid. Dit kan het beste tot stand komen in een samenwerking tussen onderzoekers, jeugdhulpprofessionals

en ervaringsdeskundigen. Ook kan deze literatuurstudie informatie bieden voor het ontwikkelen van professionele standaarden of richtlijnen voor toekomstgericht werken in de begeleiding naar volwassenheid.

Hoewel we ons in eerste instantie richtten op jongeren die uitstromen uit de jeugdhulp, kan deze informatie ook worden gebruikt om bijvoorbeeld ouders van pubers en andere (professionele) opvoeders buiten de jeugdhulp te informeren.

Bijlage 1

Overzicht van Nederlandse publicaties over de overgang naar volwassenheid

Batyreva, I., Van Deth, A., Hamdiui, T., Lammersen, G. & Mostert, F. (2019). *Overgang naar volwassenheid: A big deal!* Utrecht: Nji & Movisie. Geraadpleegd van: <https://fddocuments.nl/document/overgang-naar-volwassenheid-a-big-deal-sluitende-aanpak-kwetsbare-jongeren.html>

Bramsen., I., Kuiper, C., Willemse, K., & Cardol, M. (2020). Autonomieversterkend werken met Mijn Pad. Een nieuwe methode die jongeren een stem geeft. In G.H.P. van der Helm (Ed.), *Leefklimaat! Voor jeugd en volwassenen* (pp. 113-125). Amsterdam: Uitgeverij SWP. Geraadpleegd van: <https://www.hogeschoolrotterdam.nl/contentassets/36080939b0e84e82a546baf42a467bbf/bramsen-autonomieversterkend-werken-met-mijn-pad.pdf>

Ditters, Y., Wiegman, M., Schrier, B. & Bastiaanssen, I. (2020). *Mentoren en maatjes voor jongeren*. Utrecht: Nji. Geraadpleegd van: <https://www.nji.nl/sites/default/files/2021-10/Mentoren%20en%20maatjes%20voor%20jongeren.pdf>

Holdorp, J., Malmberg, M., Rijkbroek, B., Wijnen, B., Kooijman, R., & Batyreva, I. (2018). *Beter in Beeld: Jongvolwassenen na jeugdbescherming en jeugdreclassering*. Utrecht: Nji. Geraadpleegd van: [beter-in-beeld-jongvolwassenen-na-jeugdbescherming-en-jeugdreclassering.pdf](https://www.vng.nl/beter-in-beeld-jongvolwassenen-na-jeugdbescherming-en-jeugdreclassering.pdf) (vng.nl)

Kieft, S. (2021). *De BIG-5 aanpak: met een stabiele basis op weg naar volwassenheid. Hoe ziet de programmatheorie van de BIG-5 aanpak eruit?* Amsterdam: Universiteit van Amsterdam. Geraadpleegd van: <https://scripties.uba.uva.nl/search?id=c5091187>

Raad voor Volksgezondheid en Samenleving (2018). *Maatschappelijke verwachtingen en mentale druk onder jongvolwassenen*. Geraadpleegd van: https://www.allesisgezondheid.nl/wp-content/uploads/2019/02/RVS_essay_Over_bezorgd_Maatschappelijke_verwachtingen_en_mentale_druk_under_jongvolwassenen.pdf

Rijssenbeek, A.M. & Jonker-Verkaart, M. (2017). *Huisje, boompje, begeleiding: Verkenning naar huisvesting voor jongvolwassenen met een ondersteuningsvraag*. Den Haag: Platform 31. Geraadpleegd van: <https://www.platform31.nl/publicaties/huisje-boompje-begeleiding>

Straathof, A., Abu Ghazaleh, N., Essen, E. & Englander, S. (2020). *Fieldlab Toekomstplannen Jongeren: Rapportage van 2,5 jaar praktijkonderzoek naar toekomstgericht werken met jongeren en jongvolwassenen*. Amsterdam: Hogeschool van Amsterdam. Geraadpleegd van: https://www.hva.nl/binaries/content/assets/subsites/urban-governance/2020/hva_eindrapportage_fieldlab-toekomstplannen-jongeren.pdf?1605779546892

Toezicht Sociaal Domein en Samenwerkend Toezicht Jeugd (2017). *Ook voor kwetsbare jongeren een passende toekomst*. Geraadpleegd van: <https://www.inspectie-jenv.nl/Publicaties/Rapporten/2017/09/18/ook-voor-kwetsbare-jongeren-een-passende-toekomst>

Van Steenbergen, F. & Schipper, K. (2017). *De basis op orde: De borging van de overgangperiode 18min/18plus in vijf steden*. Geraadpleegd van: https://zwerfjongeren.nl/wp-content/uploads/2017/11/20170912_De-basis-op-orde_def.pdf

VNG & Nji (2016). *Handreiking van jeugd naar volwassenheid*. Geraadpleegd van: <https://www.nji.nl/sites/default/files/2021-08/Handreiking-van-jeugdnaarvolwassenheid.pdf>

Wiersma, M. & Van Goor, R. (2019). Jongeren in de overgang naar volwassenheid centraal. In: Kampen et al., *De mens centraal, geen probleem?* Amsterdam: Inholland Hogeschool. Geraadpleegd van: <https://www.inholland.nl/onderzoek/publicaties/de-mens-centraal-geen-probleem>

Wiersma, M. & Van Goor, R. (2019). *Bejegening van jongeren (16-23 jaar) door jeugdprofessionals*. Amsterdam: Kenniswerkplaats Transformatie Jeugd Amsterdam. Geraadpleegd van: <https://neja.nl/wp-content/uploads/2019/01/Bejegening-van-jongeren-16-23-jaar-door-jeugdprofessionals-Juni-2019.pdf>

Willemse, C.P., Bramsen, I., Kuiper, C.H.Z., Cardol, M. (2016). Geef ze een stem. Mijn Pad. Jongeren aan het stuur op weg naar eigen regie en participatie. *Ergotherapie Magazine*, 44(3), 32-37. Geraadpleegd van: https://www.narcis.nl/publication/RecordID/oai%3Ahbokennisbank.nl%3Asharekit_hr%3Aoi%3Asurfsharekit.nl%3Aad78b6f3-57f0-442f-a7d9-da32f4000624

Bijlage 2

Gebruikte zoekwoorden

Binnen de databases hebben we gezocht met een combinatie van onderstaande zoekwoorden. Verschillende combinaties werden uitgetoetst.

Deze combinaties van zoekwoorden koppelden we vaak aan het zoekwoord ‘[review]’ of ‘[meta-analysis]’ om de meta-analyses op te halen.

Overgang jeugd naar volwassenheid	Wat werkt
[transition] [transition adulthood] [youth care to adult care]	[effective] [elements]
Ondersteuning	Jeugdhulp
[support] [care]	[youth care] [care leavers] [vulnerable youth]
Specifieke Nederlandse definities	Jongeren centraal
[overgangen] [volwassenheid] [ondersteuning] [begeleiden] [kwetsbare jongeren] [jeugdzorgverlaters] [duurzame ondersteuning] [doorgaande lijn] [domein overstijgende aanpak]	[decision making] [youth perspective] [self-determination] [self-management] [client centered] / [patient centered] [client oriented] / [patient oriented]
Professionele houding	Integraal
[professionals] [professional approach] [relationship client] / [relationship professional] [trust professional]	[integral] [holistic] [wraparound policy] [cross-domain]
Continuïteit	
[continuity]	

Combinaties waar de betreffende reviews op zijn gevonden:

- [transition adulthood]
- [transition adulthood] [youth]
- [transition adulthood] [vulnerable youth]
- [transition adulthood] [youth care]
- [transition adulthood] [support]
- [youth care leavers]
- [youth care leavers] [support]
- [youth participation] [decision making]
- [youth care] [decision making]
- [youth care] [participation]
- [youth care] [participation] [transition adulthood]
- [youth care] [decision making] [transition adulthood]
- [youth care] [perspective] [transition adulthood]
- [self-determination] [vulnerable youth] [transition adulthood]
- [young adults care]
- [patient-centered] [youth care]
- [continuity] [youth care]
- [Youth care leavers]
- [Youth care leavers] [support]
- [wraparound policy] [youth care]
- [transition adulthood] [independent living programs]
- [holistic] [support] [transition adulthood] [vulnerable youth]
- [transition adulthood] [holistic care] [youth]
- [integral] [support] [transition] [youth]
- [cross-domain] [support] [transition adulthood] [youth]
- [duurzame ondersteuning] [jongeren] [volwassenheid]
- [doorgaande jeugdhulp]
- [domeinoverstijgend jeugdbeleid]
- [samenhangend jeugdbeleid]
- [holistisch jeugdbeleid]

Bijlage 3

Geraadpleegde meta-analyses

- 1 Ambresin, A.-E., Bennett, K., Patton, G. C., Sanci, L. A., & Sawyer, S. M. (2013). Assessment of Youth-Friendly Health Care: A Systematic Review of Indicators Drawn From Young People's Perspectives. *Journal of Adolescent Health, 52*(6), 670-681. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2012.12.014>
- 2 Barnett, E. R., Concepcion-Zayas, M. T., Zisman-Ilani, Y., & Bellonci, C. (2019). Patient-centered psychiatric care for youth in foster care: a systematic and critical review. *Journal of Public Child Welfare, 13*(4), 462-489. <https://doi.org/10.1080/15548732.2018.1512933>
- 3 Brummelaar, M. D. C. ten, Harder, A. T., Kalverboer, M. E., Post, W. J., & Knorth, E. J. (2018). Participation of youth in decision-making procedures during residential care: A narrative review. *Child & Family Social Work, 23*(1), 33-44. <https://doi.org/10.1111/CFS.12381>
- 4 Collins, M. E. (2001). Transition to Adulthood for Vulnerable Youths: A Review of Research and Implications for Policy. *Social Service Review, 75*(2). <https://doi.org/10.1086/322209>
- 5 Curry, S. R., Abrams, L. S. (2015). Housing and Social Support for Youth Aging Out of Foster Care: State of the Research Literature and Directions for Future Inquiry. *Child and Adolescent Social Work Journal 32*, 143-153. <https://doi.org/10.1007/s10560-014-0346-4>
- 6 Embrett, M. G., Randall, G. E., Longo, C. J., Nguyen, T., & Mulvale, G. (2016). Effectiveness of Health System Services and Programs for Youth to Adult Transitions in Mental Health Care: A Systematic Review of Academic Literature. *Administration and policy in mental health, 43*(2), 259-269. <https://doi.org/10.1007/s10488-015-0638-9>
- 7 Everson-Hock, E. S., Jones, R., Guillaume, L., Clapton, J., Duenas, A., Goyder, E., Chilcott, J., Cooke, J., Payne, N., Sheppard, L. M., & Swann, C. (2011). Supporting the transition of looked-after young people to independent living: A systematic review of interventions and adult outcomes. *Child: Care, Health and Development, 37*(6), 767-779. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2214.2011.01287.x>

- 8 Forbes, A., While, A., Ullman, R., Lewis, S., Mathes, L., Griffiths, P., Ritchie, G., Donlan, P., & Fenwick, K. (2014). *A multi-method review to identify components of practice which may promote continuity in the transition from child to adult care for young people with chronic illness or disability: Report for the National Co-ordinating Centre for NHS Service Delivery and Organisation R & D (NCCSDO)*. <https://www.researchgate.net/publication/228585340>
- 9 Geenen, S. J., Powers, L. E., Hogansen, J. M., & Pittman, J. O. E. (2007). Youth With Disabilities in Foster Care: Developing Self-Determination Within a Context of Struggle and Disempowerment. *Exceptionality, 15*(1), 17-30. <https://doi.org/10.1080/09362830709336923>
- 10 Greeson, J. K. P., Garcia, A. R., Tan, F., Chacon, A., & Ortiz, A. J. (2020). Interventions for youth aging out of foster care: A state of the science review. *Children and Youth Services Review, 113*. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2020.105005>
- 11 Hadley, A. M., Mbwana, K., & Hair, E. C. (2010). *What Works for Older Youth during the Transition to Adulthood: Lessons from Experimental Evaluations of Programs and Interventions*. Fact Sheet. Publication #2010-05.
- 12 Häggman-Laitila, A., Saloekkilä, P., & Karki, S. (2018). Transition to adult life of young people leaving foster care: A qualitative systematic review. *Children and Youth Services Review, 95*, 134-143. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2018.08.017>
- 13 Häggman-Laitila, A., Saloekkilä, P., & Karki, S. (2019). Young People's Preparedness for Adult Life and Coping After Foster Care: A Systematic Review of Perceptions and Experiences in the Transition Period. *Child & Youth Care Forum 2019, 48*(5), 633-661. <https://doi.org/10.1007/S10566-019-09499-4>
- 14 Häggman-Laitila, A., Saloekkilä, P., & Karki, S. (2020). Integrative review of the evaluation of additional support programs for care leavers making the transition to adulthood. *Journal of Pediatric Nursing, 54*, 63-77. <https://doi.org/10.1016/j.pedn.2020.05.009>
- 15 Havlicek, J. R., Garcia, A. R., & Smith, D. C. (2013). Mental health and substance use disorders among foster youth transitioning to adulthood: Past research and future directions. *Children and Youth Services Review, 35*(1), 194-203. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2012.10.003>
- 16 Jones, L. (2019). Remaining in Foster Care After Age 18 and Youth Outcomes at the Transition to Adulthood: A Review. *Families in Society, 100*(3), 260-281. <https://doi.org/10.1177/1044389419847326>

- 17 Kang-Yi, C. D., & Adams, D. R. (2015). Youth with Behavioral Health Disorders Aging Out of Foster Care: a Systematic Review and Implications for Policy, Research, and Practice. *The Journal of Behavioral Health Services & Research* 44(1), 25-51. <https://doi.org/10.1007/S11414-015-9480-9>
- 18 King, G. A., Baldwin, P. J., Currie, M., & Evans, J. (2006). The effectiveness of transition strategies for youth with disabilities. *Children's Health Care*, 35(2), 155-178. https://doi.org/10.1207/s15326888chc3502_4
- 19 Liu, C., Vazquez, C., Jones, K., & Fong, R. (2019). The impact of independent living programs on foster youths' educational outcomes: A scoping review. *Children and Youth Services Review*, 98, 213-220. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2019.01.006>
- 20 Marion, É., & Paulsen, V. (2019). The Transition to Adulthood from Care. In *Leaving Care and the Transition to Adulthood* (pp. 107-130). New York: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780190630485.003.0007>
- 21 Metselaar, J., Van Yperen, T. A., Van den Bergh, P. M., & Knorth, E. J. (2015). Needs-led child and youth care: Main characteristics and evidence on outcomes. *Children and Youth Services Review*, 58. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2015.09.005>
- 22 Montgomery, P., Donkoh, C., & Underhill, K. (2006). Independent living programs for young people leaving the care system: The state of the evidence. *Children and Youth Services Review*, 28(12). <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2006.03.002>
- 23 Naert, J., Roose, R., Rapp, R. C., & Vanderplasschen, W. (2017). Continuity of care in youth services: A systematic review. *Children and Youth Services Review*, 75, 116-126. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2017.02.027>
- 24 Nguyen, T., Embrett, M. G., Barr, N. G., Mulvale, G. M., Vania, D. K., Randall, G. E., & DiRezze, B. (2017). Preventing Youth from Falling Through the Cracks Between Child/Adolescent and Adult Mental Health Services: A Systematic Review of Models of Care. *Community mental health journal*, 53(4), 375-382. <https://doi.org/10.1007/s10597-017-0098-7>
- 25 Parry, S. & Weatherhead, S. (2014). A critical review of qualitative research into the experiences of young adults leaving foster care services. *Journal of Children's Services*, 9(4), 263-279. <https://doi.org/10.1108/JCS-04-2014-0022>

- 26 Paul, M., Street, C., Wheeler, N., & Singh, S. P. (2015). Transition to adult services for young people with mental health needs: A systematic review. *Clinical child psychology and psychiatry*, 20(3), 436–457. <https://doi.org/10.1177/1359104514526603>
- 27 Stein, M. (2006). Research review: Young people leaving care. In *Child and Family Social Work*, 11(3), 273–279. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2206.2006.00439.x>
- 28 Stein, M. (2005). *Resilience and young people leaving care Overcoming the odds*. York : Joseph Rowntree Foundation. <http://dx.doi.org/10.1080/13575270701733682>
- 29 Stott, T. (2013). Transitioning youth: Policies and outcomes. *Children and Youth Services Review*, 35(2). <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2012.10.019>
- 30 Sukhera, J., Fisman, S., & Davidson, S. (2015). Mind the gap: a review of mental health service delivery for transition age youth. *Vulnerable Children and Youth Studies*, 10(4), 271-280. <https://doi.org/10.1080/17450128.2015.1080393>
- 31 Van Bijleveld, G. G., Dedding, C. W. M., & Bunders-Aelen, J. F. G. (2015). Children's and young people's participation within child welfare and child protection services: a state-of-the-art review. *Child & Family Social Work*, 20(2), 129-138. <https://doi.org/10.1111/cfs.12082>
- 32 Woodgate, R. L., Morakinyo, O., & Martin, K. M. (2017). Interventions for youth aging out of care: A scoping review. *Children and Youth Services Review*, 82(July), 280-300. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2017.09.031>

Literatuurlijst

- Ambresin, A.-E., Bennet, K., Patton, G. C., Sancu, L. A., & Sawyer, S. M. (2013). Assessment of youth-friendly health care: a systematic review of indicators drawn from young people's perspectives. *Journal of Adolescent Health, 52*(6).
- Barnett, E. R., Concepcion-Zayas, M. T., Zisman-Ilani, Y., & Bellonci, C. (2019). Patient-Centered psychiatric care for youth in foster care: A systematic and critical review. *Journal of Public Child Welfare 13*(4).
- Batyreva, I., Kuipers, B., Vree, C., Kisjes, E., & Berger, M. (2021). *Verkenning Richtlijn Toekomstgericht werken*. Utrecht: Nji.
- Brummelaar, M. D., ten Harder, A., Kalverboer, A. T., Post, M. E., & Knorth, E. J. (2018). Participation of youth in decision-making procedures during residential care: A narrative review. *Child & Family Social Work, 33*-44.
- CBS. (2018). *Jeugdhulp 2017*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- CBS. (2019, augustus 23). *Aantal daklozen sinds 2009 meer dan verdubbeld*. Opgehaald van [www.cbs.nl: https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2019/34/aantal-daklozen-sinds-2009-meer-dan-verdubbeld](https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2019/34/aantal-daklozen-sinds-2009-meer-dan-verdubbeld)
- Collins, M. E. (2001). Transitions to adulthood for vulnerable youths: a review of research and implications for policy. *Social Service Review 75*(2).
- Coughlan, H., Cannon, M., Shiers, D., Power, P., Barry, C., Bates, T., McGorry, P. (2013). Towards a new paradigm of care: the international Declaration on Youth Mental Health. *Early Intervention in Psychiatry*(7), 103-108. doi:10.1111/eip.12048
- Curry, S. R., & Abrams, L. S. (2015). Housing and Social Support for Youth Aging Out of Foster Care: State of the Research Literature and Directions for Future Inquiry. *Child and Adolescent Social Work 32*, 143-153.
- Embrett, M. G., Randall, G. E., Longo, C. J., Nguyen, T., & Mulvale, G. (2016). Effectiveness of Health System Services and Programs for Youth to Adult Transitions in Mental Health Care: A Systematic Review of Academic Literature. *Administration and policy in mental health, 43*(2), 259-269.
- Everson-Hock, E. S., Jones, R., Guillaume, L., Clapton, J., Duenas, A., Goyder, E., Swann, C. (2011). 2011. *Child: Care, Health and Development 37*(6), 767-779.
- Forbes, A., While, A., Ullman, R., Lewis, S., Mathes, L., Griffiths, P., Fenwick, K. (2014). A Multi-Method Review to Identify Components of Practice Which May Promote Continuity in the Transition from Child to Adult Care for Young People with Chronic Illness or Disability.
- Geenen, S. J., Powers, L., Hogansen, J., & Pittman, J. (2007). Youth With Disabilities in Foster Care: Developing Self-Determination Within a Context of Struggle and Disempowerment. *Exceptionality 15*(1).

- Gorter, J. W., Stewart, D., Woodury Smith, M., King, G., Wright, M., Nguyen, T., Swinton, M. (2014). Pathways Toward Positive Psychosocial Outcomes and Mental Health for Youth with Disabilities: A Knowledge Synthesis of Developmental Trajectories. *Canadian Journal of Community Mental Health*, 1(33), 45-61.
- Greeson, J. K., Garcia, A. R., Tan, F., Chacon, A., & Ortiz, A. J. (2020). Interventions for youth aging out of foster care: A state of the science review. *Child and Youth Services Review* 113(C).
- Hadley, A. (2010). What Works for Older Youth during the Transition to Adulthood: Lessons from Experimental Evaluations of Programs and Interventions.
- Hadley, A. M., Mbwana, K., & Hair, E. C. (2010). *What works for older youth during the transition tot adulthood: Lessons from experimental evaluations of programs an interventions*. Washington D.C.: Child trends.
- Häggman-Laitila, A., Saloekkilä, P., & Karki, S. (2018). Transition to adult life of young people leaving foster care: A qualitative systematic review. *Children and Youth Services*(95), 134-143.
- Häggman-Laitila, A., Saloekkilä, P., & Karki, S. (2019). Young People's Preparedness for Adult Life and Coping After Foster Care: A Systematic Review of Perceptions and Experiences in the Transition Period. *Child & Youth Care Forum*, 48, 633-661.
- Häggman-Laitila, A., Saloekkilä, P., & Karki, S. (2020). Integrative review of the evaluation of additional support programs for care leavers making the transition to adulthood. *Journal of Pediatric Nursing* 54, 63-77.
- Havlicek, J. R., Garcia, A. R., & Smith, D. C. (2013). Mental health and substance use disorders among foster youth transitioning to adulthood: Past research and future directions. *Children and Youth Services Review* 35(1).
- Jones, L. (2019). Remaining in Foster Care After Age 18 and Youth Outcomes at the Transition to Adulthood: A Review. *Families in Society* 100(3), 260-281.
- JONG doet mee! (2017). *Advies 18-/18+ door JONG doet mee!* Opgehaald van <https://www.jongdoetmee.nl/wp-content/uploads/2017/09/Advies-CSD-18-18-220916-definitief.pdf>
- Kang-Yi , C. D., & Adams, D. R. (2015). Youth with Behavioral Health Disorders Aging Out of Foster Care: a Systematic Review and Implications for Policy, Research, and Practice. *The Journal of Behavioral Health Services & Research* 44(1), 25-51.
- Levvel. (z.d.). *We laten pas los als jij een stevige, stabiele basis hebt*. Opgehaald van <https://www.levvel.nl/we-laten-pas-los-als-jij-eeen-stevige-stabiele-basis-hebt>
- Liu, C., Vazquez, C., Jones, K., & Fong, R. (2019). The impact of independent living programs on foster youths' educational outcomes: A scoping review. *Children and Youth Services review* 98(c), 213-220.
- Metselaar, J., van Yperen, T. A., van den Bergh, P. M., & Knorth, R. J. (2015). Needs-led child and youth care: Main characteristics and evidence on outcomes. *Children and Youth Services* 58.
- Naert, J., Roose, R., Rapp, R. C., & Vanderplasschen, W. (2017). Continuity of care in youth services: A systematic review. *Children and Youth Services Review* 75, 116-126.

- Nguyen, T., Embrett, M. G., Barr, N. G., Mulvale, G. M., Vania, D. K., Randall, G. E., & DiRezze, B. (2017). Preventing Youth from Falling Through the Cracks Between Child/Adolescent and Adult Mental Health Services: A Systematic Review of Models of Care. *Community Mental Health Journal* 53(4), 375-382.
- Parry, S., & Weatherhead, S. (2014). A critical review of qualitative research into the experiences of young adults leaving foster care services. *Journal of Children's Services* 9(4), 263-279.
- Paulsen, V., & Berg, B. (2016). Social support and interdependency in transition to adulthood from child welfare services. *Children and Youth Services Review*(68), 125-131.
- Research Review: Young people leaving care. (2006). *Child and Family Social Work* 11(3), 273-279.
- RVS. (2018). *Leeftijdsgrenzen - Betere kansen voor kwetsbare jongeren*. Den Haag: Raad voor Volksgezondheid en Samenleving.
- Stein, M. (2005). *Resilience and young people leaving care: overcoming the odds*. York: Joseph Rowntree Foundation.
- Stein, M. (2006). Research Review: Young people leaving care. *Child and Family Social Work* 11(3), 273-279.
- Stott, T. (2013). Transitioning youth: Policies and Outcomes. *Children and Youth Services Review* 35(2).
- Sukhera, J., Fishman, S., & Davidson, S. (2015). 2015. *Vulnerable Children and Youth Studies* 10(4), 271-280.
- van Bijleveld, G. G., Dedding, C. W., & Bunders-Aelen, J. G. (2015). Children's and young people's participation within child welfare and child protection services: a state-of-the-art review. *Child and Family Social work* 20(2), 129-138.
- Westhof, F., & de Ruig, L. (2015). *Voor mijn gevoel had ik veel geld: Jongvolwassenen en schulden*. Zoetermeer: Panteia.
- Wiersma, M. &. (2019). *Bejegening van jongeren (16-23 jaar) door jeugdprofessionals*. Amsterdam: Kenniswerkplaats Transformatie Jeugd Amsterdam.
- Woodgate, R. L., Morakinyo, O., & Martin, K. M. (2017). Interventions for youth aging out of care: A scoping review. *Children and Youth Services Review*, 82, 280-300.
- Zandbergen, M. A. (2020). *Fieldlab Toekomstplannen Jongeren: Rapportage van 2,5 jaar praktijkonderzoek naar toekomstgericht werken met jongeren en jongvolwassenen*. Amsterdam: Hogeschool van Amsterdam.

Nederlands
Jeugdinstituut

Het Nederlands Jeugdinstituut is een onafhankelijk en betrokken kenniscentrum dat actuele kennis over jeugd, vakmanschap en de organisatie van het jeugdveld verzamelt, verrijkt, duidt en deelt.

© 2022 Nederlands Jeugdinstituut

Alle informatie uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt worden. Graag de bron vermelden.

Meer informatie: www.nji.nl/van-jeugd-naar-volwassenheid

Auteurs: Thijs Tuenter, Ellen Donkers, Iryna Batyreva, Sharifah Redan, Eline Kisjes

Tekstredactie: Annemarie van den Berg

Vormgeving: Punt Grafisch Ontwerp

Nederlands Jeugdinstituut

Churchillaan 11
Postbus 19221
3501 DE Utrecht

030 230 6344
info@nji.nl | www.nji.nl

